

УДК 904(477.8)“10/12”

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРЕБОВЕЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ В XI–XIII ст.

Роман МИСЬКА

*Львівський інститут банківської справи УБС НБУ;
пр. Шевченка, 9, Львів, Україна, 79005
e-mail: myskar@ukr.net*

На основі письмових та археологічних джерел реконструйовано політичний розвиток Теробовельської землі в XI–XIII ст., висвітлено етапи її формування та розвитку. Передумови для виокремлення цієї територіальної одиниці почали складатися ще у період хорватських племінних князівств IX–X ст. Після походу князя Володимира Святославича на хорватів (992/993 р.) Теробовельська земля увійшла до складу Київської Русі. У середині 1080-х років на цій території утворено самостійне Теробовельське князівство на чолі з князем Васильком Ростиславичем, а після його смерті – Ростиславом-Григорієм Васильковичем. Воно проіснувало до 1130-х років, а тоді увійшло до складу Галицького князівства. На короткий період Теробовельське князівство було відновлене під час правління в Галичині Ігоровичів, коли тут княжив Ізяслав Володимирович, а також у середині XIV ст. під владою литовського князя Олександра Коріятовича.

Із часу виникнення Теробовля була важливим політико-адміністративним, культурним та військовим центром регіону, досягнувши найвищого розквіту за правління Василька Ростиславича. У період функціонування окремої адміністративної одиниці – Теробовельської землі – відбувається поступовий розвиток соціальних, економічних, політичних структур, зокрема з'являється значна кількість феодальних міст.

Ключові слова: Теробовельська земля, Теробовля, Західне Поділля, літописні міста, князь Василько Ростиславич.

Середньовічна історія Західного Поділля дуже фрагментарно висвітлена в письмових джерелах Київської Русі. Літописці зазвичай не згадують про ці терени в X–XI ст., проте залишили відомості про більш західні території, зокрема, про похід князя Володимира на Червенські гради та Перемишль у 981 р., а також похід на хорватів 993 р., унаслідок чого ці землі були приєднані до Київської держави [ПСРЛ, 1908, стб. 69, 106]. Натомість перша згадка про головне місто Західного Поділля – Теробовль – датована аж 1097 р., коли на Любецькому з'їзді воно було закріплене за князем Васильком Ростиславичем [ПСРЛ, 1908, стб. 231]. У “Повчанні” Володимира Мономаха ще є згадка про

похід на Ростиславичів (1084 р.) [Мономах, 1990, с. 459], де вказане ще одне тамтешнє місто Микулин.

У X ст. на території майбутньої Теробовельської землі проживало одне з хорватських племен, центром якого був Теробовль [Миська, 2011, с. 186–187]. Після походу князя Володимира Святославича на хорватів у 992/993 р. та проведення адміністративної реформи в державі [Моця, 2007, с. 18] відбулася зміна власників міста. Очевидно, що “світлий князь” теробовлян був замінений посадником київського князя. У наступному столітті Теробовельщина разом із Прикарпаттям, очевидно, входили до Волинського князівства. На початку 990-х років князь Всеволод Володимирович отримав від свого батька в уділ Волинь [Рапов, 1977, с. 37] і, можливо, контролював Подністер’я. Проте у літописі немає жодної інформації про належність цих теренів до волинського князівства-намісництва. Враховуючи загальне послаблення контролю Києва в той період у регіонах, Олександр Головка вважає, що у 1020-х роках вплив князівської влади на колишніх хорватських землях звівся до мінімуму [Головка, 2006, с. 106, 115]. Так чи інакше, можемо припускати, що до приходу Ростиславичів на ці терени у 1084 р., Подністер’я переважно перебувало під адміністративним управлінням волинських князів. Опосередковано про це свідчить виявлена у Ступниці печатка-булла Ігоря-Костянтина Ярославича, волинського князя 1054–1057 рр. [Погоральський, Миська, Ляска, 2013, с. 15, 18–19].

Нез’ясованим дотепер залишається питання, які саме землі захопив Болеслав у 1018 р. Михайло Грушевський вважав, що це було “Забуже – землі на лівім боці Буга; забрав мабуть і теперішню Галичину” [Грушевський, 1992, с. 13]. Проте дотеперішні археологічні дослідження в Теробовлі не виказують жодних ознак перебування тут поляків.

Перед смертю великий князь Ярослав Володимирович залишив своїм синам уділи, розвиваючи цим адміністративну реформу свого батька, за якою хорватські та волинські землі становили одну адміністративну одиницю з центром у Володимирі [Брайчевський, 1993]. Дехто з учених схиляється до думки, що великий князь не міг залишити без наділу свого старшого внука Ростислава, батько якого, Володимир, помер у 1052 р. (на два роки швидше за Ярослава Володимировича). Можливим наділом, який міг отримати князь у володіння є територія Подністер’я. Як доказ цього наведено факт, що його діти пізніше осіли на цій території і вона була закріплена за ними на Любецькому з’їзді як отчина [Грушевський, 1992, с. 75; Зубрицький, 1852, с. 14; Ильницький, 1862, с. 14]. Ще одним доказом того, що князь Ростислав Володимирович володів Прикарпаттям, є його одруження з донькою угорського герцога Бели (пізніше короля Бели I) [Войтович, 2000, с. 145]. Правда, невідомо коли відбувся цей шлюб, бо за життя батька Ростислав не був ізгоєм без волості, а сином першого спадкоємця Ярослава Володимировича.

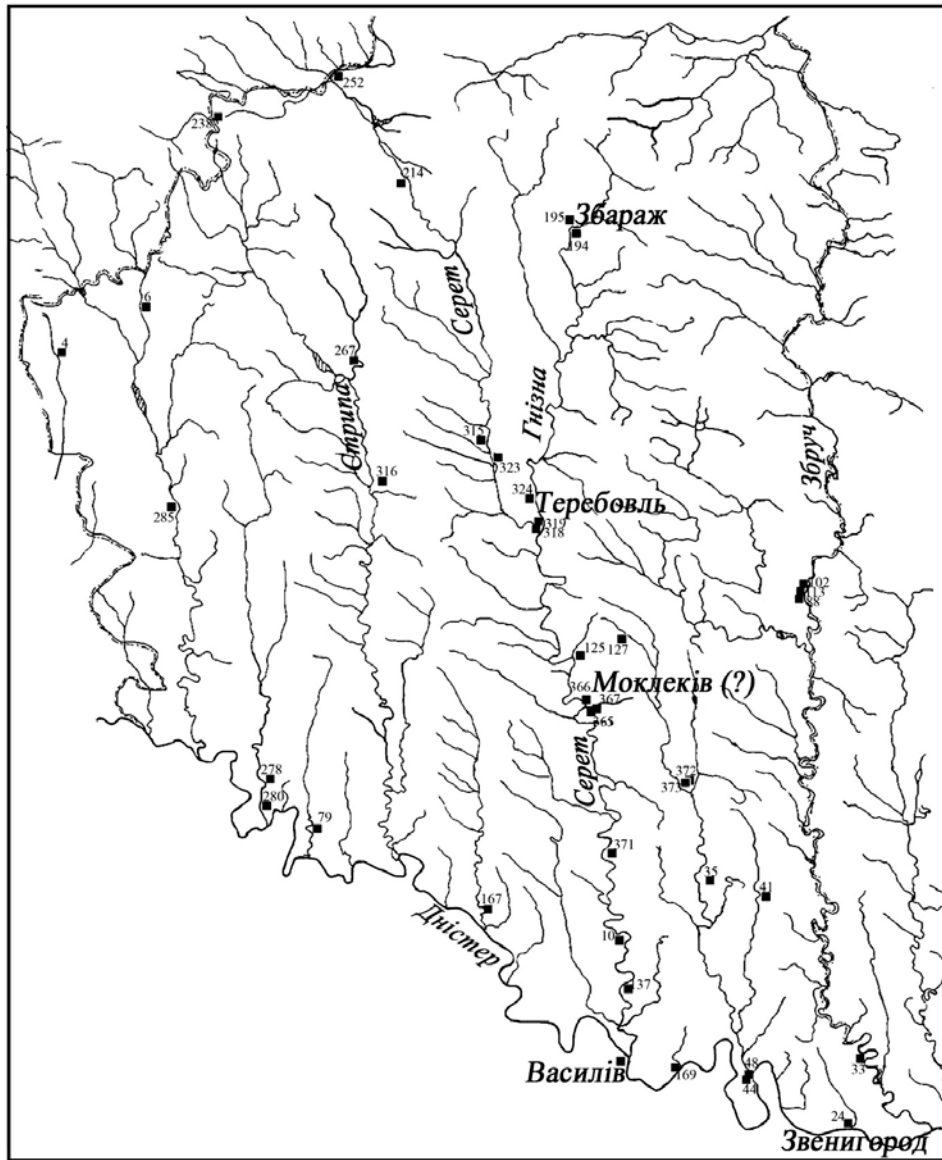

Рис. 1. Літописні міста і городища на території Теребовельської землі.

Існує також версія, згідно з якою князь Ростислав Володимирович у 1057 (1060?) – 1064 рр. княжив у Володимирі. Зокрема, такої версії дотримується київський історик А. Плахонін. Він дійшов до такого висновку, аналізуючи достовірність можливих джерел “Історії Російської” В. Татищева. Останній

вважав, що після смерті князя Ігоря Ярославича (1060) Ростислав був переведений у столицю Волині. На основі цього аналізу, а також угорсько-руської шлюбної політики дослідник вважає, що Ростислав Володимирович управляв Волинською землею, у володіння якої входили також землі Перемишля та Подністер'я [Плахонин, 2003]. Не вдаючись до дискусії з цим дослідником, можна констатувати, що більшість сучасних науковців не заперечують володіння Ростиславом Володимировичем землями Подністер'я.

Натомість Л. Войтович, аналізуючи спадкове право Рюриковичів, відкидає можливість княжіння Ростислава Володимировича в Прикарпатті. На його думку Ростислав Володимирович втратив право на успадкування після смерті батька 4.10.1052 р., який помер раніше за діда, що автоматично виключало його з числа спадкоємців. На той час Ростиславові, який народився у 1038 р., було 14 років, тобто він міг вже бути одруженим із Ленке, дочкою герцога Бели, що для останнього було би дуже вигідно, оскільки Ростислав був сином найстаршого з Ярославичів і неминуче став би великим князем, якби не помер за життя батька [Войтович, 2006, с. 323].

У літописі під 1064 р. зустрічаємо повідомлення про втечу князя Ростислава Володимировича до Тмутаракані разом зі своїми воєводами Пореем та Вишатою (останній син новгородського воєводи Остромира). Це означає, що на той час він був уже князем-ізгоем і спирався на підтримку новгородських нобілів, які служили його батькові. Останнє певною мірою свідчить на користь версії Л. Войтовича. Ростислав Володимирович прогнав з Тмутаракані князя Гліба Святославича та сам сів замість нього [ПСРЛ, 1908, стб. 152]. Ростислав Володимирович не захотів миритися з долею ізгоя і своїм учинком відкрив період боротьби ізгоїв за свої права, який завершився Любецьким сномом 1097 р. Проте у 1067 р. князя Ростислава Володимировича отруїв візантійський катепан [ПСРЛ, 1908, стб. 155].

Можливо, діти Ростислава перебували після смерті батька при дворі волинського князя, до володінь якого належало Прикарпаття. Підтвердженням цього може бути повідомлення літопису під 1084 р. про втечу Ростиславичів від Ярополка Ізяславича та захоплення міста Володимира. Лише з допомогою Володимира Мономаха Ярополку вдалося повернути Володимир [ПСРЛ, 1908, стб. 196]. Можливо тоді Ростиславичі й осіли в Прикарпатті, використовуючи прихильність місцевої еліти, яка ще не забула епоху хорватських князівств та підтримку угорських родичів. Сталося це, найімовірніше, зі згоди Всеволода Ярославовича. З таким рішенням не був згідний Ярополк Ізяславич і в 1085 р. він збирався іти походом на Всеволода Ярославовича. Але похід не вдався і він був змушений тікати до Польщі. Повернувся лише восени 1087 р. та, уклавши мир з Володимиром Мономахом (посланцем Всеволода Ярославовича), знову сів у Володимирі. Проте, як розповідає літописець, просидів він там кілька днів і

216 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2014. Випуск 18
пішов на Звенигород, тобто проти братів Ростиславичів. Однак дорогою був убитий якимось Нерадцем, що після вбивства утік у Перемишль до Рюрика Ростиславича [ПСРЛ, 1908, стб. 197–198]. Ця звістка літопису підтверджує, що в 1087 р. Рюрик Ростиславич княжив у Перемишлі. Звістка про похід на Звенигород може вказувати, що там також був свій князь, очевидно, Володар Ростиславич. Звідси випливає, що і третій брат Василько Ростиславич вже князував у Теревовлі [Грушевський, 1992, с. 75, 408–409].

Зокрема, М. Грушевський вважав закономірним такий розподіл: “старший стіл на Посяню – “горная страна Перемышльская”, середній – на Побужу, мабуть і з верхнім Подністровем (Галичом), молодший – на галицьким Поділлію” [Грушевський, 1992, с. 409]. Чіткіше простежується розподіл володінь Ростиславичів після смерті старшого Рюрика в 1092 р. Володар переходить до Перемишля, за ним залишається Звенигород, а за Васильком – Теревовль, а також Середнє Подністер’я з Галичем. Про це свідчить пізніший розподіл земель між їхніми дітьми: сини Володаря сіли в Перемишлі та Звенигороді, сини Василька – у Теревовлі та Галичі [Войтович, 1996, с. 60].

Василько Ростиславич проводив активну політику колонізації та укріплення земель. Зокрема, про свої колонізаційні наміри князь говорить під час сповіді після осліплення, яку подає літопис: “ако приде ми вѣсть ако идуть ко мнѣ Бореньдичи . и Печенѣзи и Торци и по семь хотѣль есмь . переаети Болгары . Дунаискыѣ . і посадити ѿ в себе” [ПСРЛ, 1908, стб. 240]. Для утвердження свого князівства йому було необхідно розбудувати систему міст та укріплень. Особливої уваги вимагали південно-східні околиці князівства, адже звідси була постійна загроза від степових кочовиків. Правдоподібно, саме тут Василько прагнув оселити прийшлих поселенців. Стратегічним для розвитку князівства було опанування Пониззя. Тут перетиналися численні торговельні шляхи, сюди стікалися значні багатства. На думку П. Толочка, посадники Василька Ростиславича сиділи в містах Дністро-Дунайського пониззя [Толочко, 2000, с. 368]. На жаль, археологічно ці міста на сьогодні досліджені мало.

Більше ми можемо сказати про міста, розташовані на Середньому Дністрі. Тут у кінці XI – на початку XII ст. з’явилася ціла низка нових укріплень, які з часом переросли у міста. Літописний Василів (перша згадка 1230 р., тепер – с. Василів Заставнівського району Чернівецької області), названий на честь князя-засновника (як це часто траплялося на Русі), розташовувався на правому боці Дністра навпроти гирла Серету. На його території досліджено дитинець (городище Замчище, розмірами 130×110 м), посад (простягався з півночі на південь уздовж Дністра майже на 3 км, та охоплював торгову площу з кам’яним храмом, наземні житла та ремісничі майстерні), навколишні поселення сільського типу, феодальний замок (городище в ур. Хом, розмірами 80×50 м) і скельний монастир (ур. Монастир) [Тимошук, 1982, с. 138–153; Пивоваров,

2006, с. 97–102]. На думу Ю. Малєєва, до складу літописного міста входила частина території на лівому березі Дністра. Зокрема він пов'язує з Василевом підплитовий могильник, розміщений у с. Виноградове [Малєєв, 1994, с. 32].

Кучелмин згаданий під час походу князя Івана Берладника на Галич в 1158 р. [ПСРЛ, 1908, стб 497]. З цим містом пов'язують пам'ятку в ур. Галиця поблизу с. Непоротове Сокирянського району Чернівецької області. Тут на відстані 3 км розміщені три городища та два неукріплені поселення, загальною довжиною понад 1 км [Тимошук, 1982, с. 84–85; Пивоваров, 2006, с. 82–88].

Бакота вперше згадана в 1240 р. вже як центр Пониззя: “Доброслав же вокнажилъся бѣ . и Соудъичъ поповъ вноукъ . и грабаше всю землю . и въшедѣ во Бакоту все Понизье приа . безъ княжа повеленияѣ” [ПСРЛ, 1908, стб. 789]. Городище – дитинець літописної Бакоти – було розташоване в ур. Скельки, у місці впадіння р. Рудки в Дністер. Площа дитинця – понад 1 га. Крім дитинця та посаду на території літописної Бакоти зафіксовано залишки городища-феодального замку, скельний монастир, сільську околицю; загальна площа літописного міста перевищує 130 га. На сьогодні значна частина його території затоплена водами Дністерського водосховища [Винокур, Горішній, 1994, с. 150–227].

Ушиця згадана в 1144 р. у зв'язку з походом князівської коаліції проти князя Володимирка Володаревича, коли її захопив Ізяслав Давидович [ПСРЛ, 1908, стб. 316]. Залишки Ушиці – городище та поселення на західній околиці с. Стара Ушиця Кам'янець-Подільського району Хмельницької області [Приходнюк, 1977, с. 103]. Літописне місто розташовувалося на лівому березі Дністра, при гирлі річки Ушиця, за 15 км на північний захід від Кучелмина [Тимошук, 1982, с. 86], сьогодні – затоплене водами Дністерського водосховища.

Каліус згаданий у 1242 р.: “Даниль же хотя оуставити землю . и еха до Бакоты и Калиоуса” [ПСРЛ, 1908, стб. 793]. Літописний Каліус був навпроти Кучелмина, в місці впадіння р. Каліус у Дністер. Городище, яке є залишками цього міста, на сьогодні затоплене водами Дністерського водосховища [Винокур, 1985, с. 100; Раппопорт, 1967, с. 18].

Вищезазначені міста згадані на сторінках літописів у середині XII–XIII ст., але археологічні дані переконливо свідчать про їхнє заснування наприкінці XI – на початку XII ст.

Про значний економічний потенціал земель Ростиславичів, зокрема Теробовельського князівства, свідчить сума викупу, яку заплатив Василько полякам за свого брата Володаря у 1122 р. Вона становила 20 тисяч гривень, виплачених частково дорогоцінними речами [Грушевський, 1992, с. 415]. Для порівняння, сума, яку дали Володимир Мономах та Давид і Олег Святославичі

218 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2014. Випуск 18
Давиду Ігоровичу як компенсацію за перехід з Володимира до провінційного Дорогобужа, становила 400 гривень [ПСРЛ, 1908, стб. 249].

Про релігійну політику Василька Ростиславича дають певні уявлення археологічні джерела. Наприкінці XI – на початку XII ст. виникла значна кількість християнських храмів та монастирів, зокрема, у Василеві, Кучелміні [Тимошук, 1982, с. 84, 138–149], Бакоті [Винокур, Горішній, 1994, с. 197]. У с. Стінці [Артюх, 1995, с. 4] та с. Рукомиші [Миська, 2004, с. 24–25] Буцацького району, с. Струсові Теремовлянського району [Пастернак, 1968, с. 27] Тернопільської області відомі скельні монастирі та каплички, які деякі дослідники відносять до княжого часу. У самій Теремовлі відомо два монастирі в ур. Попівщина та в с. Підгора, а також церкви на Замковій Горі та на міській пристані (сучасне с. Семенів) [Миська, 2010].

Окрім того, на середній течії р. Збруч досліджено досить значну систему поганських святилищ, які існували до середини XIII ст. [Русанова, Тимошук, 1993, с. 31–61; Ягодинська, 1994, с. 54–55]. Неподалік річкової пристані Теремовлі вивчено курганний могильник, на якому поряд з інгумаційними похованнями, в підкурганних ямах зафіксовано кремаційне поховання, датоване XII ст. [Миська, 2009, с. 276]. Це може свідчити про певну віротерпимість теремовельських князів та про поступовий перехід значної кількості населення до християнства.

Більше інформації подають нам письмові джерела про зовнішню політику Ростиславичів. Одним із важливих її напрямів була легалізація своїх володінь, якої їм вдалося досягнути на Любецькому снемі 1097 р. Але волинські князі, до володінь яких раніше належали ці землі, з такою позицією не погоджувалися. Тому Ростиславичі виступили союзниками Мономаховичів, які витіснили з Волині Ізяславичів. Оскільки останні контактували переважно з польськими князями, Ростиславичі протиставили їм союз з Угорщиною, а пізніше Візантією. Короткочасний епізод, коли Ростиславичі виступили з Ярославом Ізяславичем проти Мономаховичів, був викликаний ситуацією, коли Володар потрапив у польський полон і поляки змусили їх до підтримки Ярослава. Але цей епізод наслідків не мав.

Щодо поляків Ростиславичі вели досить жорстку політику. Літопис згадує про похід Василька разом із половцями на поляків у 1092 р. [ПСРЛ, 1908, стб. 206]. Крім того, Ян Длугош повідомляє про похід Василька на Польщу в 1081 р. [Войтович, 2000, с. 145]. Під час вищезгаданої сповіді Василько говорить: “азь бо Лахомъ много зла створихъ и еще есмь хотѣлъ створити и мьстити Русьскую землю” [ПСРЛ, 1908, стб. 240]. Після осліплення Василька війну з поляками провадив далі Володар. Про часті напади останнього сповіщає Длугош. Ці напади настільки дошкуляли полякам, що вони були змушені вдатися до хитрощів та підступом захопити Володаря [Грушевський, 1992,

с. 415; Головка, 1988, с. 67–68]. Боротьбу з поляками продовжив син Володаря Ростислав. Відразу по смерті батька у 1124 р. він вирушив проти польської раті, відтіснив її за Вислок і завершив війну миром [Войтович, 2000, с. 150].

По-іншому склалися взаємини з Угорщиною. З літопису відомо про прихід угорського війська на чолі з Коломаном на заклик Святополка Ізяславича в 1099 р. під Перемишль, де угорці зазнали нищівної поразки [ПСРЛ, 1908, стб. 246]. Після цього угорці більше з Ростиславичами не воювали. У 1123 р. Ростиславичі уже ходили спільно з угорцями на допомогу Ярославу Святополковичу, щоб повернути Володимир [ПСРЛ, 1908, стб. 287]. У 1117 р. Володар Ростиславич одружив свого сина Володимира з донькою угорського короля Калмана. Цей шлюб не один раз ставав Володареві в нагоді [Войтович, 2000, с. 161].

Стосовно половців літописи подають суперечливі звістки. Як згадувалося вище, в 1092 р. спільно з половцями Василько ходив на поляків. У 1099 р. в битві під Перемишлем вирішального удару уграм завдали саме половці, які прийшли на допомогу Ростиславичам. Але у своїй сповіді Василько говорить про наміри піти проти половців [ПСРЛ, 1908, стб. 240]. Тут доречно вказати той факт, що впродовж XI–XIII ст. письмові джерела не згадують жодного випадку нападу кочівників на Прикарпаття як самостійну акцію. Лише інколи половці або чорні клобуки з'являлися тут як союзники ворогуючих князівських коаліцій [Сілаєв, 2004, с. 204].

Про близькі зв'язки Ростиславичів із Візантією свідчить шлюб княжни Ірини Володарівни 20.07.1104 р. з Ісааком Комненом, сином візантійського імператора Олексія I Комнена. Це був перший випадок прямих контактів Візантії з удільним князівством. Ймовірно, як союзник імператора Олексія I Комнена, Василько Ростиславич брав участь у знаменитій битві з печенігами на березі р. Маріци біля фортеці Хіріни візантійської 29.04.1091 р. Анна Комнен у числі учасників битви називає 5 тисяч гірських жителів. Відомий візантолог Василь Василевський вважав їх дружиною теребовельського князя [Войтович, 2000, с. 149].

Окремо варто виділити шлюбну політику Ростиславичів. Про шлюб князя Володимира Володаревича з донькою угорського короля та княжни Ірини Володарівни зі сином візантійського імператора йшлося вище. Інша донька Володаря (ім'я невідоме) 11.09.1113 р. була видана за князя Романа Володимировича [ПСРЛ, 1908, стб. 276]. Цим шлюбом було скріплено союз галицьких князів із Володимиром Мономахом. Старший син Василька Ігор-Іван був одружений з донькою князя Всеволода Ольговича Анною. Донька Василька (ім'я невідоме) була дружиною князя моравського (брненського) Братислава, сина Ольдржиха і внука Конрада I [Махновець, 1990, с. 180, прим. 4].

Звідси бачимо, що в шлюбних зв'язках Ростиславичі намагалися закріпити союзи зі своїми стратегічними партнерами. Насамперед, вони орієнтувалися на союз проти Волині, зміцнення якої було дуже небажаним для Ростиславичів. Зв'язки з іноземними державами укріплювали їхні позиції в загальноруській політиці, та, очевидно, піднімали рівень економічних і політичних взаємин князівств.

Померли Ростиславичі у 1124 р., Василько 28 лютого, а Володар 19 березня [Махновець, 1990, с. 473]. За своє майже сорокалітнє князювання Ростиславичі утвердили на політичній карті Русі свої князівства: суттєво зміцнили економічне становище своїх земель, заклали надійні підвалини для освоєння Пониззя, досягли значного впливу не лише у внутрішньоруській, але й у міжнародній політиці.

Після смерті Ростиславичів землі були поділені між їхніми синами. Старший син Василька Ігор-Іван сів у Галичі, а молодший – Григорій-Ростислав – у Теревовлі [Войтович, 2000, с. 150]. Те, що старший син сів у Галичі, а не в батьковому Теревовлі, може свідчити лише про суттєво зміцнілі позиції Галича. Очевидно, ще за життя Василька Галич, який мав краще географічне положення, перевищив за економічним та соціальним становищем Теревовль. Цьому сприяло перш за все освоєння Пониззя та розвиток Дністерського торговельного шляху. Велике значення відіграла віддаленість Галича від зовнішніх кордонів князівства. Саме ці причини змусили Володимирка Володаревича перенести столицю об'єднаного князівства до Галича.

Про справи Васильовичів літописи дають дуже обмежені дані. Найбільше відомостей про цей період подав нам польський хроніст Ян Длугош. На думку деяких дослідників, він використовував руське джерело, що не збереглося [Перфецький, 1927]. Але і він подає основну інформацію про Володаревичів, синів же Василька згадує опосередковано. Від нього дізнаємося про усобицю між Володаревичами в 1127 р., де Васильковичі підтримали старшого Ростислава [Грушевський, 1992, с. 417–418]. Про долю Ростислава-Григорія Васильковича ми більше нічого не знаємо. У 1140 р. літопис повідомляє про похід князя Всеволода Ольговича на Волинь, де згадуються тільки Володимирко Володаревич та Іван Василькович [ПСРЛ, 1908, стб. 304]. Це може означати, що інші два брати на той час вже померли.

Після себе Ростислав-Григорій Василькович залишив сина Івана. Довкола його постаті вирують дискусії з середини XIX ст. Приводом є грамота, видана князем Іваном Ростиславичем 1134 р. месемврійським купцям. Цей документ віднайшов та опублікував Богдан Петричейку-Хиждеу. У ній автор титулує себе “Я, Іван Ростиславович від Галицького столу князь Берладський”. Грамота надавала привілеї месемврійським купцям у подунайських містах [Грушевський,

1992, с. 421–422]. У літописі князь Іван Ростиславович вперше згадується у 1144 р.: “на тоу же зиму въшедшу Володимироу в Тисманичу на ловы . в то же верема послашася Галичане по Ивана . по Ростиславича въ Звенигородъ и въведоша к собѣ в Галичь” [ПСРЛ, 1908, стб. 316]. Плуваючи Звенигород на р. Білці та Звенигород на Дністрі, дехто з дослідників вважав Івана сином Ростислава Володаревича. Звідси виникли сумніви: що робить нащадок Володаревичів у волості Васильковичів при живих Васильковичах. Генеалогічні дослідження, які провів Леонтій Войтович, довели належність Івана Ростиславича до роду Васильковичів [Войтович, 1996, с. 60]. З двох вищезгаданих джерел можемо зробити висновок, що не пізніше 1134 р. з Тербовельської землі виокремлено Дністро-Берладську волость із центром у Звенигороді на Дністрі [Миська, 2013]. Вона охоплювала середню та нижню течію Дністра та Дністро-Дунайське Понижзя з містами Берладь та Малий Галич. Словами “от стола галичского” Іван Ростиславович наголошував, що ці землі дав йому галицький князь – у цей час ним був Іван-Ігор Василькович – та визнавав його зверхність над собою. Ростислав-Григорій Василькович помер між 1127 і 1141 рр., а Ігор-Іван Василькович – у 1141 р., тож на момент складання грамоти Іван Ростиславич був, напевно, вже васалом дядька.

Піднесення та розвиток Галича зовсім не означає занепад Тербовлі. Вона і надалі залишалася важливим адміністративним та економічним центром. Свідчення особливого значення Тербовля на початку XIII ст. ми знаходимо в літописі. У 1206 р. на Галичину прийшли князі Ігоровичі: “седе же Володимерь в Галичь . а Романъ во Звенигородѣ . а Стѣславъ в Перемъшли . а снѣбу своєму да Тербовль Изаславоу” [ПСРЛ, 1908, стб. 723]. Тут ми бачимо, що землі, сформовані в XI ст., продовжують своє існування та є адміністративними одиницями в об’єднаному Галицькому князівстві.

На могутність оборонних рубежів Тербовля вказує літопис. Перед битвою під Тербовлем між військами князя Ярослава Осмомисла та військами великого князя Ізяслава Мстиславича галицькі бояри відправили свого князя в місто, щоб з ним нічого лихого не трапилося [ПСРЛ, 1908, стб. 466]. Літописні свідчення підтверджують археологічні дослідження в Тербовлі [Миська, 2010].

Про важливе значення Тербовля в наступні століття вказує декілька перебудов Тербовельської фортеці. За легендою, польський король Казимир, зайнявши Галичину, збудував у Тербовлі приблизно в 1360 р. на місці княжого дитинця мурований замок. Насправді, близько 1340 р. Любарт-Дмитро Гедимінович надав Тербовельське князівство своєму васалові Олександрові Коріятовичу, який у 1349 р. визнав себе польським васалом. Але далі, маневруючи між Польщею та Угорщиною, Олександр Коріятович утримав це князівство аж до 1380 р. [Войтович, 2006, с. 669–675]. І тільки у 1534 р. краківський каштелян Іван Тенчинський побудував на цьому місці новий

222 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2014. Випуск 18
мурований замок. У 1631 р. теробовельський староста Олександр Балабан побудував великим коштом новий замок, руїни якого стоять у Теробовлі й до сьогодні. Цей замок вважався на Поділлі найміцнішим після Кам'янець-Подільського [Czołowski, 1892, s. 54–58].

Підсумовуючи викладене, можна констатувати:

– у X ст. на території Теробовельської землі, центром якої була Теробовля, проживало одне з хорватських племен і, можливо, існувало окреме хорватське (теробовлянське) князівство.

– після походу великого князя Володимира Святославича на хорватів у 992(993) р. племінні князівства хорватів припинили існування, а їх територія була підпорядкована Києву; у Теробовлі перебував посадник київського князя.

– за реформою князя Володимира Святославича хорватські землі було об'єднано із волинськими з центром у новозаснованому Володимирі. Можливо, між 1052 та 1060 рр. Прикарпаття та Західне Поділля виокремилися в князівство на чолі з Ростиславом Володимировичем. Проіснувало воно до 1064 р., після чого було приєднане до Волині.

– у середині 1080-х років на Прикарпаття та Західне Поділля приходять три брати Ростиславичі, внаслідок чого виокремлюється Теробовельське князівство на чолі з Васильком Ростиславовичем. Майже сорокалітнє князювання Василька Ростиславовича сприяло політичному та економічному розвитку Теробовельського князівства, утвердженню його на міжнародній арені.

– у другій чверті XII ст. столиця князівства переміщується до Галича. Паралельно з тим відбувається виокремлення Пониззя, первинний центр якого був у Звенигороді на Дністрі. Попри це розвиток Теробовля продовжується аж до монгольської навали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Артюх В.* Нові печерні пам'ятки Середнього Подністров'я / Вадим Артюх // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України : матеріали наук. конф., Львів, 2–3 лютого 1995 р. – Львів, 1995. – С. 4–7.
2. *Брайчевський М. Ю.* Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 року) / М. Ю. Браичевський // Записки НТШ. – 1993. – Т. 225. – С. 147–166.
3. *Винокур І. С.* Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя / Винокур І. С. – К.; Одеса, 1985. – 128 с.
4. *Винокур І. С.* Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / Винокур І. С., Горішній П. А. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 363 с.
5. *Войтович Л.* Князівські династії східної Європи (кін. IX – поч. XVI ст.) Склад, суспільна та політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Леонтій Войтович. – Львів, 2000. – 650 с.

6. *Войтович Л. В.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти / Л. В. Войтович. – Біла Церква, 2006. – 784 с.
7. *Войтович Л. В.* Удільні князівства Рюриковичів та Гедиміновичів у XII–XVI ст. / Л. В. Войтович. – Львів, 1996. – 256 с.
8. *Головко А. Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X–XIII вв. / Головко А. Б. – К., 1988. – 136 с.
9. *Головко О. Б.* Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Б. Головко. – К., 2006. – 575 с.
10. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. 2. XI–XIII вік / М. С. Грушевський. – К., 1992. – 633 с.
11. *Зубрицький Д.* Історія древнього Галицько-руського князівства / Денис Зубрицький. – Львів, 1852. – Ч. 1. – 210 с.
12. *Ильницький В.* Стародавня Теревовля / В. Ильницький. – Львів, 1862. – 36 с.
13. *Крип'якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – К., 1984. – 174 с.
14. *Малєєв Ю. М.* Нові давньоруські поховальні пам'ятки Подністров'я / Ю. М. Малєєв // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій пол. I – на поч. II тис. н.е.: тези доповідей та повідомлень міжнародного історико-археологічного семінару, Чернівці, 22–24 вересня 1994 р. – Чернівці, 1994. – С. 31–33.
15. *Махновець Л. С.* Іменно-особовий та географічно-археологічно-етнографічний показчик. Коментарі / Л. С. Махновець // Літопис Руський. – К., 1990. – С. 465–580.
16. *Миська Р. Г.* Дослідження А. Кіркора та В. Деметрикевича в околицях Теревовлі (спроба аналізу та інтерпретації матеріалів) / Миська Р. Г. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 2009. – Т. 2 (26). – С. 270–279.
17. *Миська Р. Г.* Звенигород на Дністрі: історіографічний міф чи літописне місто / Р. Г. Миська // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2013. – Вип. 7. – С. 59–67.
18. *Миська Р. Г.* Звіт про археологічні дослідження на території Теревовлянського, Бучацького та Чортківського районів Тернопільської області у 2004 р. / Миська Р. Г. // Наук. архів ІА НАН України. – 2004/158. – 108 с.
19. *Миська Р.* Літописний Теревовль у світлі археологічних джерел / Роман Миська // МДАПВ. – 2010. – Вип. 14. – С. 313–323.
20. *Миська Р.* Теревовельська земля в XI–XIII ст. (за археологічними джерелами) / Роман Миська // МДАПВ. – 2011. – Вип. 15. – С. 186–209.
21. *Мономах В.* Поучення / Переклад Л. Махновця // Літопис Руський. – К., 1990. – С. 454–462.
22. *Моця О. П.* Південна “Руська земля” / О. П. Моця. – К., 2007. – 264 с.

23. *Пастернак Я.* Стародавні часи Теробовельщини / Ярослав Пастернак // Історико-меморіальний збірник “Теробовельська земля”. – Нью-Йорк; Сідней, 1968. – С. 19–31.
24. *Пивоваров С. В.* Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.) / Пивоваров С. В. – Чернівці, 2006. – 300 с.
25. *Плахонин А. Г.* Потомство Владимира Ярославича и Вольнь / А. Г. Плахонин // Вестник Удмуртского университета. Серия “История”. – 2003. – С. 98–107.
26. *Погоральський Я.* Верхньодністерське Підгір’я у X–XIV ст. / Ярослав Погоральський, Роман Миська, Віталій Ляска // *Przemyśl i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.* – Kraków, 2013. – S. 11–32.
27. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – XVI с. – 938 стб. – 87 с.
28. *Перфецький Є.* Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі Хроніки Яна Длугоша (Ч. I) / Є. Перфецький // Записки НТШ. – 1927. – Т. 147. – С. 1–54.
29. *Приходнюк О. М.* Давньоруські пам’ятки Середнього Подністров’я (розвідки 1968–1969 рр.) / О. М. Приходнюк // Археологія – 1977. – Вип. 22. – С. 99–103.
30. *Рапов О. М.* Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. / О. М. Рапов. – М., 1977. – 264 с.
31. *Раппопорт П. А.* Военное зодчество западно-русских земель X–XIV вв. / Раппопорт П. А. // МИА – 1967 – № 140. – 241 с.
32. *Русанова И. П.* Языческие святилища древних славян / Русанова И. П., Тимощук Б. А. – М., 1993. – 144 с.
33. *Сілаєв О.* Матеріали до історії та археології південного порубіжжя Галицького князівства / Олександр Сілаєв // АДЛУ. – 2004. – Вип. 7. – С. 191–204.
34. *Тимощук Б. О.* Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.) / Б. О. Тимощук. – К., 1982. – 206 с.
35. *Толочко П. П.* Галицьке князівство / Толочко П. П. // Давня історія України : у 3 т. – Т. 3. – К., 2000. – С. 368–376.
36. *Ягодинська М. О.* Археологічні дослідження давньоруського святилища XII–XIII ст. у Західному Поділлі / Ягодинська М. О. // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в другій пол. I – на поч. II тис. н.е. : тези доповідей та повідомлень міжнародного історико-археологічного семінару. Чернівці. 22–24 вересня 1994 р. – Чернівці, 1994. – С. 54–56.
37. *Czołowski A.* Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / Aleksandr Czołowski. – Lwów, 1892. – 70 s.

Стаття: надійшла до редакції 11.10.2014
прийнята до друку 30.11.2014

POLITICAL DEVELOPMENT OF TEREBOVLIA LAND IN XI–XIII CENTURIES

Roman MYS'KA

Lviv Institute of Banking of University of Banking of NBU;

9, Shevchenko Ave., Lviv, Ukraine, 79005

e-mail: myskar@ukr.net

Based on written and archaeological sources political development of Terebovlia land in the XI–XIII centuries reconstructed, stages of its formation and development highlighted. Prerequisites for separation of this territorial unit began to emerge in the days of Croatian tribal rulings in IX–X centuries. After the campaign of Prince Volodymyr Svyatoslavovych on Croats (992/993) Terebovlia land became part of Kievan Rus. In the mid 1080's in that territory Terebovlia independent principality established. It was headed by Prince Vasylo Rostyslavovych, and after his death – Rostyslav-Grygoriy Vasylovych. It lasted until 1130's, and then became part of the Galician principality. Terebovlia principality was restored for a short period during the reign of Ihorovychi in Galicia, when here Iziaslav Volodymyrovych reigned, and under the authority of the Lithuanian prince Olexander Koriatovych in the middle of the XIV century.

Since the emergence, Terebovlia was an important political-administrative, cultural and military center of the region and reached greatest prosperity of during the Vasylo Rostyslavovych rule. During the functioning of Terebovlia land as separate administrative unit the gradual development of social, economic and political structures occurred, in particularly allocated a significant amount of feudal cities.

Keywords: Terebovlia land, Terebovlia, Western Podillia, chronicles cities, Prince Vasylo Rostyslavovych.